

Stenhuggarna motarbetade införandet av maskiner i Rixö 1904

Av John Blad

"Fabriken i Rixö byggdes och utrustades i hvarje hänseende med alla tekniska hjälpmedel med hufvudsyfte att inskränka användningen af den mänskliga arbetskraften så mycket som möjligt."

Målsättningen vid start och anläggning av en fabrik för tillverkning av smågatsten på maskinell väg sade entydigt ifrån att den mänskliga arbetskraften var av sekundär betydelse och därmed basta.

Projekteringen av det tilltänkta industrikomplexet tog sin början när nittonhundralet var mycket ungt. De första uppgifterna i pressen om att fabriken i Rixö börjat uppföras återfanns i en artikel i Lysekilskuriren den 24 augusti 1904. Det omtalar att grundmurarna börjat läggas. Redan i initialskedet skedde meningsskiljaktigheter som ledde till konflikt, anläggarna av grunderna anklagades som svartfötter av den ordinarie arbetskraften som sedan tidigare var inblandade i den stora lönekonflikt som pågick i mellersta Bohusläns stendistrikt.

Konflikten pågick från maj månad och en tid fram i december innan ett kompromissavtal kunde tecknas. Kurren hyste tvivel om gatstenens kvalitet och i raljerande ordalag siade man om att maskinerna skulle producera makadam som slutprodukt.

Den 25 november 1905 annonserades i Lysekilskuriren efter 40-50 arbetare för kilning, borring och andra arbeten vid Rixö och den 30 december omtalades att:

"Flera stora arbetarbostäder äro redan uppförda och en 40 meter hög fabrikskorsten pekar mot skyn".

De första spaltmaskinerna var igång på våren 1906 och torde därför ha monterats under vintern 1905-06. Verksamheten startade med 12 maskiner som var tillverkade vid Halmstad Gjuteri.

Fabriksområdet inhägnades

Den lokala fackföreningen förordade timlön som lönesystem vilket ledningen beivrade på det bestämdaste, i det skedet kom svartfötterna tillbaka och kan beskrivas som illojal arbetskraft. Till skillnad från andra stenhuggerier som präglades av öppenhet, så inhägnade man här fabriksområdet. Ingången till arbetsplatsen fanns i ett hörn mot arbetarbostäderna arbetarbostäderna.

Här placerades även kontorsbyggnaden så att företagsledningen kunde utöva kontroll av arbetskraften. Ett fåtal av de anställda gjorde tjänst som företagspoliser, en mäktig populär syssla, en av dessa är känd - Karl Johansson som på sin ålders höst bytte klientel på de övervakade när mannen blev svinherde i hushållsgrisdarna i bostadsområdet Sibirien.

För att genomföra den stora satsningen i Rixö krävdes emellertid ytterligare kapital och hösten 1905 bildades Skandinaviska Granitaktiebolaget. Det nya bolaget tog över alla stenhuggerier som tillhört Halmstads Stenhuggeri AB, och efter några år tycks det senare bolaget upphöra med all verksamhet. Disponent Kuno Petersen kvarstod i samma ställning inom det nybildade bolaget.

All elektrisk drift av kranar, linbana och maskiner drevs från en egen elcentral alstrad via en 350 hk ångmaskin och förmedlad genom en dynamo tillverkad av ASEA. Borrningen i berget och fabriken skedde med tryckluft som man erhöll från två luftkompressorer av engelskt fabrikat.

Drabbades av eldsvåda

Utbyggnaden fortsatte under sommaren 1906 men verksamheten drabbades av en eldsvåda som förstörde den nyuppförda kraftstationen vilket ledde till flera månaders avbrott i driften. I augusti månad omtalas en olycka där Johan Jansson fick båda benen krossade då han åkte som bromsare bak på en rälsvagn från stenhuggeriet ned till lastplatsen. Linspelet som skulle driva vagnarna var inte färdigbyggt varför man bromsade med kättingar nedför lutningen. Orsaken till olyckan berodde på att den bakom kommande vagnen inte var försedd med kättingar och att bromsande effekt saknades.

I samma månad omkom förmannen Axel Lundberg då en krutladdning exploderade i förtid, en olycka som inte var ovanlig inom stenindustrin. Problemen vid fabriken fortsatte under 1908. I början av april brann det ånyo, nu i smedjan. Denna gång skadades även maskinstenhuggeriet. Den 27 maj förolyckades stenhuggaren G. Karlsson vid transport med block på en vagn. Blocket rasade ner och krossade denne.

Arbetsmiljöfrågorna var en viktig del i fackföreningens agerande under uppbyggnaden av Rixöanläggningen. Detta gällde såväl tillgången av läkare som arbetsituationen i fabriken. I Lysekilskuriren återfinns i september 1906 en artikel, signerad arbetare, där det redogörs för de mycket dåliga arbetsförhållandena i fabriken med trånga utrymmen och stenmjölsfylld luft. Lastarna lyfte också mellan 35 och 40 ton per dag, vilket frestade på kroppen. Artikeln hänvisar till att en läkare förbjudit en av arbetarna att fortsätta det hälsovådliga arbetet i fabriken.

Inför hösten 1906 fanns verksamma maskinstenhuggare på Rixö men det saknades avtal om lönesättningen. Thor Andersson som genomförde den stora undersökningen av näringen 1909 konstaterade dock i sin bok att:

"Idkandet af stenhuggeridrif i fullt tidsenlig fabrik stötte emellertid på oväntade svårigheter. I motsats till hvad förhållandet var i Söndrum vid maskinernas införskaffande, försökte den bohuslänska stenhuggarkåren att med alla till buds stående medel motarbete maskinernas användande genom att hindra äfven icke yrkesskickliga arbetare att sköta maskinerna".

Spårade ut redan vid starten

Ledningens huvudsyfte att inskränka användningen av mänsklig arbetskraft syntes ha spårat ur redan vid starten av den struliga begynnelsen. "Putsare" av de färdiga produkterna måste ge gatstenarna ett "ansikte", det rörde sig om kanske tio karlar som

skötte den sysslan. En nymodighet som krävde mycket mera mannar var kilstationen som kilade ut 16-knottsämne plus lastare av dessa ämnen, transporten till fabriken skedde på en "Decauville" bana som också krävde ett betydande tillskott av mankraft. Den intensiva kilningen slet hårt på borrhålet, dubbla antalet smeder mot normalt skärpte och tillverkade kilborrar. Att det rörde sig om 50-60 nya arbetstillfällen som samtliga hade till uppgift att serva maskinstenshuggarna, det precisa antalet är svårt att sia om! En siffra som är mera säkerställd är att när fabriken ruschade jobbade 500 man i Rixö!

Förvaltaren Aron Johansson var uppfinnarjocke i stort och smått, i det aktuella fallet riktar sig skaparsinnet mot ett hushållsnära föremål, kopparpus, att framställa en putspomada som kunde konkurrera med marknadsledande Röda Björn var den stora drömmen.

Grundbulten i polermixturen kom att bli stenmjöl en outsärlig råvara, som aktiverare och glansfullbordare tillsatte man hemliga extrakt, den kommersiella framgången uteblev i stort sett då pomadan mera verkade som slipmedel som repade det känsliga underlaget.

Som varumärke salufördes medlet som "Musters Polermedel" som förpackades i vilseledande, nästan identiskt lika burkar av papp som Röda Björn använde sig av. Det finns inga uppgifter om rättsligt efterspel i försöket att planka, ett erkänt varumärke och Musters Polermedel liksom många händelser och episoder inom maskinstenhuggningen är mogna att förpassas till sitt historiska perspektiv.

Uppgifterna hämtade från Vikarvets Årsbok 1966-1967 skrivna av Rolf Danielsson